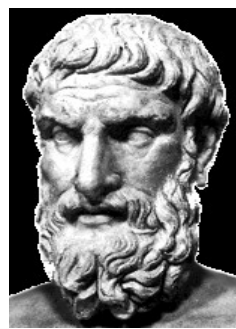

Λεωνίδας Α.Αλεξανδρίδης

Ο ΣΕΝΕΚΑΣ

ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΤΟΝ ΕΠΙΚΟΥΡΟ

(επιστολές προς Λουκίλιο)

Τα αποσπάσματα από τις “επιστολές προς Λουκίλιο” του Σενέκα¹ του Α΄ Μέρους και η γαλλική μετάφραση του λατινικού κειμένου ανήκει στον Γάλλο φιλόσοφο του 19^{ου} αιώνα Jean-Marie Guyau² ενώ του Β΄ Μέρους βρίσκονται στο έργο «OEVRES COMPLETES DE SENEQUE LE PHILOSOPHE. Traduction Nouvelle par J. Baillard (1861).

Η έρευνα, η επιλογή και η μετάφραση από το γαλλικό κείμενο στα Ελληνικά έγινε από τον Λεωνίδα Α.Αλεξανδρίδη, πολιτικό μηχανικό.

---

1 Λούκιος ή Λεύκιος Ανναίος Σενέκας (Lucius Annaeus Seneca), (περίπου 4 π.Χ. – 65 μ.Χ.), Ρωμαίος πολιτικός, ρήτορας, δραματουργός και στωικός φιλόσοφος, γιος του Σενέκα του Πρεσβύτερου, διδάσκαλος του Ρωμαίου Αυτοκράτορα Νέρωνα, στωικός φιλόσοφος, και τραγωδός. Με παρακίνηση της μητέρας του Νέρωνα, γίνεται διδάσκαλος του μέλλοντα Αυτοκράτορα. Όταν ο τελευταίος ανεβαίνει στον θρόνο ο Σενέκας, για μία πενταετία, επηρεάζει ενεργά τη διακυβέρνηση. Στη συνέχεια αποσύρεται σε θεωρητικούς φιλοσοφικούς στοχασμούς και το 65μ.Χ. κατηγορείται για συμμετοχή σε αποτυχημένη συνωμοσία κατά του Αυτοκράτορα και διατάσσεται να αυτοκτονήσει. Οι «Επιστολές προς Λουκίλιο», αποτελούν το κύκνειο άσμα του.

2 Ο Jean Marie Guyau στην εισαγωγή του έργου του «Η ηθική του Επίκουρου και οι σχέσεις της με τις σύγχρονες Θεωρίες» αναφερόμενος στον Σενέκα γράφει χαρακτηριστικά: «Μάταια οι αντίπαλοί τους, οι στωικοί, διεξήγαγαν εναντίον τους [στους επικούρειους] μια μάχη που διήρκεσε όσο και η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: δεν μπόρεσαν ούτε να τους εκμηδενίσουν, ούτε καν να τους αδυνατίσουν, ούτε ακόμα και να τους αφαιρέσουν την επιρροή τους. Ο Σενέκας τους ασκεί έντονη κρητική, και εντούτοις ο Σενέκας έχει τραφεί από τον Επίκουρο τον οποίον θαυμάζει και τον αναφέρει συνέχεια. Είναι γεμάτος από επικούρειες ιδέες, έλκεται συνεχώς από τις ίδιες θεωρίες που αντιμάχεται».

Κατάλογος περιεχομένων

Α΄ Μέρος.....	3
1.Ο αληθινός πλούτος.	3
2.Το χειροκρότημα του πλήθους.....	3
3.Η αληθινή ελευθερία.....	3
4. Η φιλία σύμφωνα με του επικούρειους και σύμφωνα με τους στωικούς.....	3
5. Πάρε για παράδειγμα έναν σοφό.	5
6. Ο ζυγός της ανάγκης.....	5
7. Η απόλαυση του πλούτου.....	5
8. Η ανήσυχη ζωή.....	6
9. Πλούτος και φτώχεια.....	6
10. Ο οβολός του Επίκουρου.	6
11. Η οργή.....	7
12. Το συμπόσιο και οι συνδαιτυμόνες	7
13. Για την αληθινή δόξα.....	8
14. Για εκείνους που πάντοτε αρχίζουν να ζουν.....	9
15. Ο θάνατος και η αθανασία. Για την αυτοκτονία.....	9
16. Να τιμάς τον εαυτό σου.....	10
17. Είναι καλό να μάθουμε να πεθάνουμε.....	10
18. Η αρχή της σωτηρίας	11
19. Αυτό που αρέσει στο πλήθος.....	11
20. Η έντιμη και καθαρή πράξη είναι χωρίς ανάμιξη του κακού.....	11
21. Για τα αγαθά.....	12
22. Η σοφία και ο θρίαμβος.....	13
23. Η ευγνωμοσύνη του σοφού.....	14
24. Η αρετή και η ευτυχία	15
Β΄ Μέρος.....	16
1. Η φτώχεια.....	16
2. Για το μοίρασμα της γνώσης.....	16
3. Απόσυρση από υποθέσεις.....	16
4. Ο φόβος του θανάτου.....	17
5. Σοφοί και φιλόσοφοι διαφορετικής σειράς.....	17

A´ Μέρος

1.Ο αληθινός πλούτος.

Να το απόφθεγμα που διάλεξα σήμερα. Το μάζεψα στους κήπους του εχθρού: «Είναι μεγάλος πλούτος, αν μετρήσουμε τη φτώχεια σύμφωνα με τους νόμους της φύσης». Και, ξέρεις ποιο έχουν όριο αυτοί οι νόμοι της φύσεως; Να μην πεινάμε, να μην διψάμε, μα μην κρυώνουμε. Για να σβήσουμε την πείνα και τη δίψα, δεν έχουμε ανάγκη να ανησυχούμε στην πόρτα των ισχυρών, να δεχόμαστε το περιφρονητικό τους βλέμμα, και την προσβολή της προστατευτικής τους καλοσύνης. Δεν είναι απαραίτητο να αφηφούμε τον θάνατο στα κύματα ή στα στρατόπεδα: αυτό που ζητά η φύση εύκολα κερδίζεται, είναι ανάμεσα στα χέρια μας. Είναι για το περιττό που ο άνθρωπος σπαταλά τις δυνάμεις του, για το περιττό φθείρει την τήβεννό του, ξενυχτά στη σκηνή του, ή προσαράζει σε ξένες ακτές. Το αναγκαίο είναι στη διάθεσή μας. Αυτός που βολεύεται στη φτώχεια, είναι πλούσιος. (Επιστολή IV)

2.Το χειροκρότημα του πλήθους

Σε μια επιστολή σε έναν συμφοιτητή του: «Αυτό, λέει ο Επίκουρος, είναι για σένα και όχι για το πλήθος. Είμαστε ο ένας για τον άλλον ένα αρκετά μεγάλο θέατρο». Να εμβασθύνεις στα λόγια αυτά, αγαπητέ μου Λουκίλιε, και θα περιφρονήσεις την ευχαρίστηση να σε χειροκροτεί το πλήθος. Σε εγκωμιάζει το πλήθος; Αρκετή αξία, εάν είσαι από αυτούς τους ανθρώπους που καταλαβαίνει το πλήθος! Την αξία σου, πρέπει να την ψάξεις μέσα σου. (Επιστολή VII)

3.Η αληθινή ελευθερία.

Πρέπει να τελειώσω, και, σύμφωνα με τις συνήθειες μου, να προσθέσω την προσφορά μου στην επιστολή αυτή. Δεν θα είναι σε βάρος μου, αλλά ξανά σε βάρος του Επίκουρου. Μου παρέχει σήμερα αυτό το απόφθεγμα: «Γίνε δούλος της φιλοσοφίας, και θα απολαύσεις αληθινή ελευθερία.» Δεν βασανίζεται από την προσδοκία, αυτός που υποτάσσεται, που αφήνεται σ' αυτήν. Απελευθερώνεται επί τόπου, ή καλύτερα, η ίδια η δουλεία είναι η ελευθερία. Αλλά ίσως θα μου πεις: Γιατί αναφέρεις τόσα ωραία αποφθέγματα του Επίκουρου, προτιμώντας τα από αυτά των φιλοσόφων μας; Θα σου απαντήσω: γιατί να πούμε ότι ανήκουν στον Επίκουρο, και όχι σε όλο τον κόσμο; (Επιστολή VIII)

4. Η φιλία σύμφωνα με του επικούρειους και σύμφωνα με τους στωικούς.

Σε μια από τις επιστολές του, ο Επίκουρος επικρίνει αυτή τη γνώμη, ότι ο σοφός, ευχαριστημένος από τον εαυτό του, δεν έχει ανάγκη από φίλους. Με ρωτάς αν έχει δίκιο. Είναι αλήθεια ότι ο Επίκουρος επιπλήττει τον Στίλπωνα και τους φιλοσόφους που τοποθετούν το υπέρτατο αγαθό στην αταραξία της ψυχής.

Διαφέρουμε από τους φιλοσόφους αυτούς ως προς αυτό το σημείο: ο δικός μας ο σοφός θριαμβεύει στον πόνο, αλλά τον αισθάνεται, ο δικός τους είναι ανίσθητος σ' αυτόν. Έχουμε την ίδια άποψη με αυτούς ότι ο σοφός είναι αυάρκης, εντούτοις

χρειάζεται, κατά την άποψη μας, έναν φίλο, ένα γείτονα, ένα σύντροφο.

Ο σοφός είναι αυτός με τον εαυτό του, αλλά θέλει έναν φίλο: τον θέλει, μόνο για να ασκήσει την φιλία: μια τόσο ωραία αρετή δεν πρέπει να μένει χωρίς καλλιέργεια. Τον θέλει, όχι όπως λέει ο Επίκουρος σ' αυτή την ίδια επιστολή, «για να ξενυχτά στο προσκεφάλι του όταν είναι άρρωστος, για να τον στηρίζει στη φυλακή ή στην φτώχεια». Εάν θέλει έναν φίλο, είναι για να τον βοηθάει ο ίδιος, να τον τραβήξει από τα χέρια των εχθρών που τον περιβάλλουν από παντού. Το να μην βλέπουμε παρά μόνο τον εαυτό μας, να μην συνδεόμαστε παρά για τον εαυτό μας, είναι κακός υπολογισμός: η φιλία θα φύγει ακριβώς έτσι όπως ήλθε. Πάρε έναν φίλο για να σε βοηθήσει στη φυλακή: με τον πρώτο θόρυβο της αλυσίδας, θα το σκάσει. Πρόκειται γι' αυτές τις ευκαιριακές φιλίες, όπως τις λέει ο κόσμος. Ένας δεσμός που γίνεται από συμφέρον διαρκεί τόσο όσο υπάρχει το κίνητρο. Από αυτό προκύπτει το λαμπρό αυτό πλήθος των φίλων που πολιορκούν τον πλούσιο, η μοναξιά αυτή του ανθρώπου που έχει καταστραφεί: οι φίλοι εξαφανίζονται τη στιγμή της δοκιμασίας. Από αυτό τόσα απαίσια παραδείγματα φίλων που εγκαταλείπουν τους φίλους τους, τους προδίδουν μάλιστα από δειλία. Είναι φυσικό το τέλος να ανταποκρίνεται στην αρχή. Συνδεόμαστε κατ' αρχήν από συμφέρον, θα βρούμε αργότερα κάποιο όφελος για να διακόψουμε, όπως βρήκαμε κάποιο άλλο εκτός από την ίδια την φιλία για να συνδεθούμε.

Ποιος είναι ο σκοπός μου αποκτώντας έναν φίλο; Για να έχω κάποιον για τον οποίο θα πεθάνω, να τον ακολουθήσω στην εξορία, να του σώσω τη ζωή σε βάρος της δικής μου. Αυτή η άλλη φιλία για την οποία μου μιλάτε δεν είναι φιλία, άλλα εμπόριο. Το συμφέρον είναι το κίνητρό της, το κέρδος, ο σκοπός της. Βέβαια ο έρωτας έχει κάποιες αναλογίες με την φιλία. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι είναι τρέλα. Έχουμε, εντούτοις, ποτέ ερωτευθεί από πλεονεξία, από φιλοδοξία, από αγάπη για τη δόξα;

Όχι, ο έρωτας κάνει να ξεχνάμε τα πάντα. Βρίσκεται ολόκληρος στο πάθος των επιθυμιών του, στην ελπίδα της ανταπόδοσης. Και η πιο ευγενική περίπτωση θα έφερνε αισχρή αφοσίωση! Αυτό που οδηγεί τον σοφό στην φιλία, δεν είναι το συμφέρον, είναι φυσική ανάγκη: η φιλία είναι από τις έμφυτες τάσεις στον άνθρωπο. Ξεφεύγει από τη μοναξιά, και βρίσκει γοητεία στην κοινωνία. Η φύση είναι ο σύνδεσμος της κοινωνίας. Έτσι, η φιλία έχει αυτή η ίδια θέλητρο που μας κάνει να την επιδιώκουμε. Εντούτοις, όσο συνδεδεμένος και αν είναι με τους φίλους του, όσο και αν τους προτιμά από τον εαυτό του, ο σοφός θα περιορίσει το υπέρτατο αγαθό στην ψυχή του. Θα μιλήσει σαν τον Στίλπωνα, αυτόν τον Στίλπωνα τον τόσο κακοποιημένο στην επιστολή του Επίκουρου. Η πατρίδα του καταλήφθηκε με έφοδο, έχασε τα παιδιά του και τη γυναίκα του, η πόλη πυρπολήθηκε εξ' ολοκλήρου. Έφυγε γεμάτος ενέργεια, και έφυγε ευχαριστημένος. Τότε ο Δημήτριος, αυτός που κατέστρεψε τόσες πόλεις που τον ονόμασαν Πολιορκητή, ο Δημήτριος τον ρώτησε εάν έχασε τίποτα. «Έχω μαζί μου, είπε, όλα μου τα αγαθά.» Να ένας άνδρας σταθερός και θαρραλέος! Βγήκε θριαμβευτής ακόμα και από τη νίκη του εχθρού. Τίποτα δεν έχασα, είπε, και ο νικητής κατάντησε να αμφιβάλλει για την νίκη του. Έχω μαζί μου όλα μου τα αγαθά: την δικαιοσύνη μου, το θάρρος μου, την εγκράτεια μου, την φρόνησή μου και μέχρι την καλή βούληση να μην βλέπω τα αγαθά αυτά σε όλα αυτά που μπορούν να με κατακτήσουν. Θαυμάζουμε κάποια ζώα που περνούν ανάμεσα από τις φλόγες χωρίς να νοιώσουν πόνο: τι να πούμε για τον άνθρωπο που, ανάμεσα στα όπλα, στα χαλάσματα και στη φωτιά, ξεφεύγει χωρίς πληγές και χωρίς απώλειες! Τον βλέπετε: είναι πολύ πιο εύκολο να νικήσουμε έναν ολόκληρο λαό απ' ότι έναν μόνο άνθρωπο.

Τα λόγια του Στίλπωνα είναι τα ίδια με αυτά του στωικού. Και ο στωικός κουβαλάει τα πλούτη του ακέραια διασχίζοντας τις πυρπολημένες πόλεις: είναι αυτός, και εδώ βρίσκεται το μέτρο της ευτυχίας του. Πίστεψέ με, δεν είμαστε οι μόνοι που κηρύσσου-

με ωραίες δοξασίες: ο ίδιος ο Επίκουρος, αν και κατακρίνει τον Στίλπωνα, έχει πει λόγια που μοιάζουν με τα λόγια εκείνου. Αυτά τα λόγια, δεν θα αρνηθείς να τα ακούσεις, αν και έχω ανταποκριθεί ήδη στο χρέος της μέρας: « Όποιος δεν θεωρείται πολύ πλούσιος, αν και είναι κύριος του σύμπαντος, είναι εντούτοις δυστυχημένος.» Ή, εάν προτιμάς διαφορετική έκφραση (επειδή πρέπει να στεκόμαστε λιγότερο στην έκφραση παρά στην σκέψη): είναι δυστυχημένος αυτός που δεν θεωρείται όσο το δυνατόν περισσότερο ευτυχημένος. (Επιστολή ΙΧ).

5. Πάρε για παράδειγμα έναν σοφό.

Η επιστολή μου χρειάζεται επίλογο, τον παρακάτω. Είναι χρήσιμος και σωτήριος, και μπορεί να χαραχθεί στο μυαλό σου: «Πρέπει να διαλέξουμε ένα καλό άνθρωπο, να τον έχουμε συνεχώς μπροστά στα μάτια μας, με τρόπο που να ζούμε σαν να είναι μπροστά μας.» Αυτή τη συνταγή, αγαπητέ Λουκίλλιε, την είπε ο Επίκουρος, αυτός είναι που μας επιβάλλει φύλακα, οδηγητή, και έχει δίκιο. Πόσα λάθη θα είχαν αποφευχθεί εάν, τη στιγμή που τα διαπράτταμε, είχαμε μάρτυρα! Δώσε στην ψυχή πρότυπο που θα το σέβεται, και που το κύρος του καθαγιάζει τις πιο μυστικές σκέψεις της. Ευτυχημένος είναι ο άνθρωπος που η άποψη του, τι λέω, που μόνο η ιδέα αρκεί για να οδηγήσει τον όμοιό του στην αρετή! Ευτυχημένος είναι ο άνθρωπος που γνωρίζει να σέβεται έναν άλλον στο σημείο να επιστρέφει στον ίδιο του τον εαυτό και να αποκαθιστά την τάξη, με μόνη την ανάμνησή του! Με τέτοιο σεβασμό, θα γίνουμε σύντομα σεβαστοί. (Επιστολή ΧΙ)

6. Ο ζυγός της ανάγκης

Τι πιο ωραίο από αυτό το γνωμικό που γράφω στην επιστολή μου για να το θέσω υπόψη σου; «είναι κακό πράγμα να ζούμε κάτω από το ζυγό της ανάγκης, αλλά δεν βλέπω την ανάγκη να ζούμε κάτω από την πίεση της ανάγκης.» Και! Γιατί πράγματι να την υπομένουμε; Παντού δρόμοι μας οδηγούν στην ελευθερία, πολλοί δρόμοι, σύντομοι, εύκολοι. Δόξα τω θεώ. Δεν έδεσε κανέναν στη ζωή. Μπορούμε να περπατήσουμε με τα πόδια μέχρι την ανάγκη. Ξανά ο Επίκουρος θα μου πεις. Γιατί τέτοια δάνεια από έναν ξένο; Όλη η αλήθεια είναι η ειδικότητά μου: δεν θα πάψω να σου δίνω λόγια του Επίκουρου. Θα μάθουν, αυτοί οι άνθρωποι που ορκίζονται στα λόγια του δασκάλου, που κρίνουν μια γνώμη όχι από αυτή την ίδια, αλλά από τον συγγραφέα της, θα μάθουν ότι όλα όσα είναι καλά ανήκουν σε όλους. (Επιστολή ΧΙΙ)

7. Η απόλαυση του πλούτου.

Το χέρι σου ανοίγει ξανά για να πάρει τον ημερήσιο φόρο σου, θα είναι από χρυσάφι. Και, αφού μίλησα για χρυσάφι, άκου μια συμβουλή που θα κάνει τη χρήση και την απόλαυσή του πιο ευχάριστη. «Απολαμβάνει καλύτερα τα πλούτη αυτός που ξέρει καλύτερα να τα προσπερνά.» - Ο συγγραφέας της; Θα πεις. – Δες την καλοσύνη της ψυχής μου: Ανέλαβα να εξυμνήσω έναν εχθρό. Αυτό το απόφθεγμα είναι του Επίκουρου, του Μητρόδωρου, δεν ξέρω ποιανού από τη σχολή τους. Και τι ενδιαφέρει ο συγγραφέας; Αυτός μίλησε για όλους. Όποιος έχει ανάγκη τα πλούτη ανησυχεί γι' αυτά. Και, τρέμει για τα αγαθά του, δεν τα χαίρεται. Απασχολημένος με το να τα αυξάνει, ξεχνά να τα χρησιμοποιεί, παίρνει λογαριασμούς, τρέχει συνεχώς, συμβουλευέται ακατάπαυστα το ημερολόγιο του. Δεν είναι πλέον ιδιοκτήτης: γίνεται διαχειριστής. (Επιστολή ΧΙV)

8. Η ανήσυχη ζωή.

Άκου αυτή τη σημαντική συνταγή: « Η ζωή του άμυαλου δεν έχει ομορφιά. Ορμάει ανήσυχή προς το μέλλον.» Ο συγγραφέας αυτού του αποφθέγματος; - Ο ίδιος με τα προηγούμενα.- Και οι ανόητοι για τους οποίους μιλά; Ο Μπάμπα και ο Ιξίων; Χωρίς αμφιβολία; - Όχι φίλε μου, εμείς οι ίδιοι, εμείς που τυφλές επιθυμίες μας παρασύρουν προς αυτό που θα μας καταστρέψει χωρίς ποτέ να χορτάσουμε. Εμείς, που θα ήμασταν ικανοποιημένοι αν το μπορούσαμε. Εμείς, που δεν αντιλαμβανόμαστε αυτό το ευχάριστο που υπάρχει στο να μην ζητάμε τίποτα, το μεγαλειώδες να είμαστε ευχαριστημένοι από την μοίρα μας και ανεξάρτητοι από την τύχη. Σκέψου λοιπόν κάποτε, Λουκίλιε, σκέψου όλα τα πλεονεκτήματα που κατέχεις: μην κοιτάς ποτέ τους λίγους που προηγούνται από σένα, χωρίς να σκεφθείς το πλήθος που σε ακολουθεί. Θέλεις να ευγνωμονείς τους θεούς και το πεπρωμένο σου; Φαντάσου το πλήθος που έχεις προσπεράσει. Και! Γιατί να συγκρίνεις τον εαυτό σου με τους άλλους; Έχεις τοποθετηθεί πάνω από τον ίδιο τον εαυτό σου. Βάλε έναν τελικό σκοπό που δεν θα μπορούσες να τον ξεπεράσεις, και ακόμα και αν το ήθελες. Θα εξαφανιστούν μια μέρα, αυτά τα μάταια αγαθά, που είναι πιο γλυκά προσμένοντας τα παρά στην πραγματικότητα. Εάν είχαν κάποια στερεότητα, θα γέμιζαν συνεχώς την ψυχή. Και τι κάνουν, παρά να εξάπτουν τη δίψα αυτού που τα ποτίζει και να τον θέλγουν με απατηλή εμφάνιση. (Επιστολή XV)

9. Πλούτος και φτώχεια

Θα μπορούσα να τελειώσω την επιστολή μου εδώ. Αλλά σε έχω καλοσυνηθίσει. Δεν μπορούμε να χαιρετήσουμε τους Πάρθους χωρίς να τους προσφέρουμε ένα δώρο. Δεν μπορώ να σε χαιρετήσω χωρίς να πληρώσω. Τι να κάνω λοιπόν; Θα δανειστώ από τον Επίκουρο: « Συχνά η απόκτηση πλούτου είναι αλλαγή της φτώχειας, και δεν είναι ο τελικός σκοπός.» Δεν με εκπλήσσει: το λάθος δεν είναι στην κατοχή, αλλά στον κάτοχο. Το ίδιο πνεύμα που του επιβάρυνε τη φτώχεια κάνει γι' αυτόν τα πλούτη πολυέξοδα. Τι σημασία έχει αν βάλεις τον άρρωστο σε ξύλινο κρεβάτι ή σε κρεβάτι από χρυσάφι; Όπου και να τον μεταφέρεις, θα κουβαλά μαζί του τον πόνο του. Το ίδιο συμβαίνει και με την ψυχή: όταν είναι άρρωστη, είτε την βάλουν ανάμεσα στα πλούτη, ανάμεσα στην φτώχεια, ο πόνος την ακολουθεί παντού. (Επιστολή XVII)

10. Ο οβολός του Επίκουρου.

Θα είμαστε πλούσιοι με λιγότερη ταραχή, εάν γνωρίζουμε πόσο είναι εύκολο να υπομένουμε την φτώχεια. Για τον ίδιο τον Επίκουρο, αυτόν τον απόστολο της ηδονής, τον Επίκουρο υπήρχαν φανερές μέρες, που έσβηνε την πείνα του όπως- όπως, περίεργος να μάθει εάν η ευτυχία του έχανε από αυτό κάτι από την πληρότητά της, και πόσο. Να τουλάχιστον τι λέει στις επιστολές που απευθύνει στον Πολύαινο, την εποχή που Άρχων ήταν ο Χαρίνος. Υπερηφανεύεται μάλιστα «ότι δεν ξοδεύει έναν οβολό για την τροφή του, ενώ ο Μητρόδωρος, λιγότερο προχωρημένος από αυτόν, χρειάζεται έναν ολόκληρο οβολό». Αλλά αυτή η δίαιτα δεν είναι αρκετή μόνο για την συντήρηση, είναι ακόμα αρκετή για την ηδονή, όχι αυτή την εφήμερη και πρόσκαιρη ηδονή που πρέπει να την ανανεώνεις επιτόπου, αλλά μια ηδονή σταθερή και διαρκή. – Χωρίς αμφιβολία, δεν θεωρώ εκλεκτή τροφή λίγο μουσκεμένο ψωμί ή ένα κομμάτι κριθαρένιο ψωμί. Αλλά το αποκορύφωμα του αγαθού είναι να γνωρίζει κανείς να το βρι-

σκει σε ένα τέτοιο γεύμα, και να περιορίζεται σε φαγητά που η ανάγκη της Τύχης δεν μπορεί να του στερήσει. Η τροφή του φυλακισμένου είναι πιο πλούσια. Ο δεσμοφύλακας μεταχειρίζεται με λιγότερη τσιγκουνιά τους καταδικασμένους που φυλάει για το μαρτύριο. Υπάρχει μεγαλείο ψυχής να καταλήγει κανείς με τη θέλησή του σε κατάσταση που ακόμα και η πιο αντίθετη μοίρα δεν μπορεί να τον κάνει να φοβάται! (Επιστολή XVIII).

11. Η οργή

Αλλά ήρθε η ώρα να διπλώσω την επιστολή μου. – «Σταμάτα, και το χρέος σου;» - Ο Επίκουρος θα είναι ο εντολοδόχος μου. Θα σου ξοφλήσει το λογαριασμό: «Η οργή που σπρώχνεται στο έπακρο γεννά την τρέλα.» Αρκεί, για να αντιληφθούμε αυτή την αλήθεια, να έχουμε σκλάβο ή εχθρό. Η οργή ξεσπά πάνω σε κάθε είδος ανθρώπων. Θυγατέρα του έρωτα ακριβώς όπως και του μίσους, άλλοτε το αντικείμενο της είναι σοβαρό, άλλοτε γεννιέται από ευθυμία και αστεϊσμό. Η σφοδρότητά της εξαρτάται λιγότερο από την αιτία που την προκαλεί και περισσότερο από την ψυχή που την δέχεται: όπως η σφοδρότητα της φωτιάς εξαρτάται λιγότερο από την ποσότητα και περισσότερο από την ποιότητα των υλικών που κατατρώνει. Κάποια στερεά σώματα ανθίστανται εξολοκλήρου στην δράση της, ενώ σώματα ξερά και εύφλεκτα μπορούν από μια σπίθα να δημιουργήσουν πυρκαγιά. Ναι, Λουκίλιε, η οργή που σπρώχνεται στο έπακρο οδηγεί στην τρέλα: πρέπει λοιπόν να την αποφεύγουμε, πολύ λιγότερο από εγκράτεια παρά για την υγεία της ψυχής. (Επιστολή XVIII)

12. Το συμπόσιο και οι συνδαιτυμόνες

Θέλω να σου αναφέρω μια λέξη του Μαικήνα, μια αλήθεια που του αφαίρεσε το μαρτύριο για μεγαλεία: «Το ύψος αξίζει να μας κεραυνοβολήσει...». Θα μπορούσα να εξοφλήσω με αυτή τη σκέψη του Μαικήνα. Αλλά, καθώς σε ξέρω, θα με έψαχνες για καβγά. Δεν θέλεις παρά μόνο κομμάτια πολύ εντυπωσιακά και καλόβουλα. Όπως συνήθως, ο Επίκουρος θα μου χρησιμεύσει για τραπεζίτης. «Πριν, λέει, κοιτάξεις τι πρέπει να φας και να πιείς, κοίτα με ποιους πρέπει να φας και να πιείς». Επειδή το να καταβροχθίζεις κρέατα, χωρίς να τα μοιράζεσαι με έναν φίλο, είναι σαν να ζεις όπως τα λιοντάρια και οι λύκοι. Δεν θα αποφύγεις αυτή τη δυστυχία παρά μόνο αν αναζητήσεις την απόσυρση. Αλλού, θα έχεις συνδαιτυμόνες που υποδεικνύονται από έναν ακόλουθο μέσα στο πλήθος που σε περιτριγυρίζει. Αλλά αυταπατάσαι όταν αναζητάς τους φίλους σου σε μια αίθουσα, όταν τους δοκιμάζεις σε ένα γεύμα. Η μεγαλύτερη δυστυχία του ανθρώπου με υψηλή θέση και πλούτο και που τον πολιορκεί η Μοίρα, είναι να πιστεύει στη φιλία ανθρώπων που δεν έχουν καθόλου την δική του, είναι να θεωρεί τις ευεργεσίες του σαν σίγουρο μέσο για να κάνει φίλους, ενώ συχνά τον μισούν ανάλογα με αυτό που δέχονται. Ένα μικρό χρέος κάνει έναν οφειλέτη, ένα μεγάλο χρέος κάνει έναν εχθρό. (Επιστολή XX)

13. Για την αληθινή δόξα

Ο Κήπος του Επίκουρου

Από τη ζωή σου στη ζωή του σοφού, δεν κατεβαίνει κανείς, ανεβαίνει. Όσο το φως διαφέρει από τις ανταύγειες του, επειδή έχει την πηγή του σ' αυτό το ίδιο και επειδή η ανταύγεια παράγεται από μια εξωτερική λάμψη, τόσο αυτές οι δύο ζωές διαφέρουν μεταξύ τους. Η μία, καθώς φέγγει αντανακλά εξωτερικό φως παθαίνει έκλειψη επί τόπου όταν έρθουν να το σταματήσουν. Η άλλη βγάζει από το ίδιο το μεγαλείο της. Η μελέτη της φιλοσοφίας θα σου δώσει την δόξα και την φήμη.

Επιβεβαιώνω ως προς αυτό τον Επίκουρο. Έγραφε στον Ιδομενέα. Ήθελε, από μια ζωή δημόσια, να φτάσει στην σταθερή, την αληθινή δόξα αυτός ο αξιωματούχος μιας άκαμπτης δύναμης, επιφορτισμένος τότε με τη μεγαλύτερη εξουσία: « Εάν η δόξα είναι το κίνητρό σου, οι επιστολές μου θα σου δώσουν περισσότερη δόξα από αυτά τα μεγαλεία που εγκωμιάζεις και που κάποιιοι εγκωμιάζουν σε σένα.» Και είχε δίκιο! Ποιος θα γνώριζε τον Ιδομενέα, εάν το όνομά του δεν ήταν γραμμένο στις επιστολές του Επίκουρου; Όλοι αυτοί οι μεγάλοι, αυτοί οι σατράπες, αυτός ο ίδιος ο ηγεμόνας που η λάμψη του είχε αντίκτυπο στον αξιωματούχο, όλοι χάθηκαν στην άβυσσο της λησμονιάς...

Επειδή ο Ιδομενέας παρουσιάζεται στα γραπτά μου, θα πληρώσει την τιμή αυτή. Θα καταβάλει το φόρο της επιστολής μου. Σε αυτόν απευθύνει ο Επίκουρος αυτό το περίφημο γνωμικό, για να τον αποτρέψει να κάνει πλούσιο τον Πυθοκλή μέσα από τον πατικωμένο και διάσπαρτο με σκοπέλους δρόμο: «Θέλεις να κάνεις πλούσιο τον Πυθοκλή, μη του αυξάνεις τα πλούτη, αφαίρεσε του επιθυμίες».

Γνωμικό τόσο ξεκάθαρο για να το σχολιάσει κανείς, τόσο θετικό για να μπορέσει κανείς να το αναπληρώσει. Μόνο, σε προειδοποιώ, μην θεωρείς ότι αφορά μόνο τα πλούτη, μπορείς να το χρησιμοποιήσεις παντού, χωρίς να χάσει την εγκυρότητά του, θέλεις να κάνεις τον Πυθοκλή αξιοσέβαστο, μην του προσθέσεις τιμές, αφαίρεσε του επιθυμίες. Θέλεις να κάνεις τον Πυθοκλή παντοτινά ευτυχισμένο, μην του προσθέσεις ηδονές, αφαίρεσε του επιθυμίες. Θέλεις να δώσεις στον Πυθοκλή γηρατεία και μια ζωή ολοκληρωμένη, μην του προσθέσεις χρόνια στη ζωή του αλλά αφαίρεσε του επιθυμίες.

Τέτοια γνωμικά, γιατί να τα αποδώσουμε στον Επίκουρο; Ανήκουν σε όλους. Θα έπρεπε, κατά την άποψή μου, να υιοθετήσουμε για την φιλοσοφία τη χρήση που ακολουθούν στη σύγκλητο. Ένας συγκλητικός έχει μια άποψη που κάποιο μέρος της μου ταιριάζει, τον προσκαλώ να το ξεχωρίσει από την υπόλοιπη, και την ασπάζομαι. Αλλά ένα άλλο κίνητρο με φέρνει ξανά να πω τα ωραία γνωμικά του Επίκουρου. Υπάρχουν κάποιοι που τα υιοθετούν με την εγκληματική ελπίδα να καλύψουν με αυτά όλες τις φαυλότητες. Θέλω να τους διδάξω ότι, όπου και αν πάνε, θα είναι υποχρεωμένοι να ζήσουν έντιμα. Έτοιμοι να εισέλθουν στους κήπους του Επίκουρου βλέπουν στην πύλη αυτή την επιγραφή: «Διαβάτη, καλά θα κάνεις να μείνεις εδώ. Εδώ η υπέρτατη ευτυχία είναι η ηδονή». Ο φύλακας αυτού του χώρου τους υποδέχεται ευγενικά, φιλόξενος. Τους προσφέρει μουσκεμένο ψωμί, και άφθονο νερό. «Δεν σας περιποιούμαστε καλά; Στους κήπους αυτούς, δεν ερεθίζουμε την πείνα, την σβήνουμε, δεν ανάβουμε την δίψα πίνοντας, την σβήνουμε με τον πιο φυσικό και τον λιγότερο δαπανηρό τρόπο. Να οι ηδονές που ανάμεσα τους γέρασα. Επίσης δεν μιλάω παρά μόνο για αυτές τις ανάγκες τις οποίες δεν μπορούμε να ξεγελάσουμε, και που δεν τις σταματάμε, παρά αν τους παραχωρήσουμε κάτι. Σε ότι αφορά τις επιθυμίες που είναι ενάντια στη φύση, που μπορούμε να τις ξεγελάσουμε, να τις διορθώσουμε, ακόμα και

να τις καταπνίξουμε, έχω μόνο ένα πράγμα να σας πω: τέτοια επιθυμία δεν είναι φυσική, δεν είναι αναγκαία, δεν της οφείλετε τίποτα. Εάν θυσιάσετε κάτι σ' αυτήν, θα είναι επειδή το θέλετε πολύ. Η κοιλιά, αντίθετα, είναι κουφή στην λογική, απαιτεί, φωνάζει, και εντούτοις δεν είναι πολυέξοδος πιστωτής, μπορούμε να απαλλαγούμε από αυτήν φτηνά. Είναι αρκετό να της δώσουμε ότι της χρειάζεται, και όχι ότι μπορούμε». (Επιστολή ΧΧΙ).

14. Για εκείνους που πάντοτε αρχίζουν να ζουν.

Εδώ είναι ο τόπος να πληρώσω το χρέος μου. Μπορώ να σου δώσω τα λόγια του Επίκουρου σου, και να τελειώσω αυτή την επιστολή. « Είναι δυσάρεστο να βρίσκεται κανείς πάντοτε στην αρχή της ζωής του», ή, εάν αυτή η ιδέα σου φαίνεται καλύτερα διατυπωμένη με αυτόν τον τρόπο: « Είναι θλιβερή ζωή να που ξεκινά κανείς πάντοτε να ζει». - Πως αυτό; Θα πεις, γιατί αυτά τα λόγια θέλουν εξήγηση. – Είναι γιατί μια τέτοια ζωή είναι πάντοτε ατελής. Μπορούμε να είμαστε έτοιμοι για τον θάνατο όταν μπαίνουμε στη ζωή; Να συμπεριφερόμαστε σαν να έχουμε πάντοτε ζήσει αρκετά. Και πώς να το πιστέψουμε όταν δεν κάνουμε τίποτα άλλο παρά να ξεκινάμε να ζούμε; Και μην σκεφτείς ότι το πλήθος αυτών των απερίσκεπτων είναι τόσο μικρό. Σχεδόν όλοι βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Υπάρχουν κάποιοι που δεν ξεκινούν τη ζωή παρά τη στιγμή που πρέπει να την τελειώσουν. Αυτό σε ξαφνιάζει. Αλλά να κάτι που θα σε ξαφνιάσει περισσότερο: κάποιοι σταματά να ζει πριν καν αρχίσει. (Επιστολή ΧΧΙΙΙ).

15. Ο θάνατος και η αθανασία. Για την αυτοκτονία.

Δεν θα ήταν ανούσιο να επαναλάβω την αιώνια επωδό του Επίκουρου, ότι η φόβος του Άδη είναι φόβος Χειμερικός, ότι δεν υπάρχει ο Ιξίων που γυρίζει πάνω στον τροχό του, ο Σίσυφος που ξανανεβάζει στον ώμο του έναν βράχο, ο άθλιος αυτός που τα εντόσθια του μπορούν να ξαναγίνονται επ' άπειρον κάτω από το ράμφος που τον κατατρώνει. Ποιος είναι τόσο παιδί σήμερα για να φοβάται και τον Κέρβερο και το βασίλειο των σκιών, και αυτές τις ψυχές σκελετούς που βαδίζουν μονοκόμματα με τα κόκκαλα του χωρίς σάρκα;

Ο θάνατος εκμηδενίζει τον άνθρωπο ή τον απελευθερώνει. Απελευθερωμένοι, το καλύτερο του ίδιου μας του εαυτού μας απομένει. Το δικό μας βάρος μας έχει εγκαταλείψει. Εκμηδενισμένοι, τίποτα δεν μας απομένει. Τα καλά και τα κακά, όλα έχουν χαθεί... Αλλά σε βλέπω να φάχνεις με τα μάτια εάν η επιστολή μου περιέχει κάποια γενναιόδωρη σκέψη, κάποια ωφέλιμη συνταγή. Να αποφθέγματα που αναφέρονται στο θέμα που μόλις εξετάσαμε. Ο Επίκουρος δεν κατηγορεί λιγότερο αυτούς που επιθυμούν τον θάνατο από αυτούς που τον φοβούνται: «Τι ανοησία, λέει, να τρέχετε προς τον θάνατο από απέχθεια στη ζωή, όταν ο τρόπος της ζωής σας είναι που σας υποχρεώνει να τρέξετε προς τον θάνατο!» Και αλλού: «Τι ποιο γελοίο από το να επικαλείστε τον θάνατο, όταν είναι ο φόβος του θανάτου που δηλητηριάζει την ζωή σας!» (Επιστολή ΧΧΙΥ).

16. Να τιμάς τον εαυτό σου.

Ψωμί και νερό, αυτή είναι η επιθυμία της φύσης. Είμαστε πάντοτε αρκετά πλούσιοι για να την ικανοποιήσουμε. «Το να περιορίσει κανείς εκεί τις επιθυμίες του, σημαίνει να ανταγωνιστεί τον ίδιο τον Δία σε ευτυχία», όπως το λέει ο Επίκουρος, που λόγια του παραθέτω σ' αυτή την επιστολή. «Σε όλα, λέει, να συμπεριφέρεστε σαν να βρίσκεσθε υπό τα βλέμματα του Επίκουρου». Είναι χρήσιμο, χωρίς αντίρρηση, να τοποθετεί κανείς στον εαυτό του έναν φύλακα, ένα πρότυπο για να ακολουθεί, έναν μάρτυρα των πιο κρυφών σκέψεων του. Ίσως ακόμα είναι πιο ωραίο να ζει κανείς σαν να βρίσκεται συνεχώς κάτω από την παρουσία ενός αγαθού ανθρώπου, αλλά ήδη είναι αρκετό να ζει κανείς υπό τα βλέμματα κάποιου θεατή όποιος και αν είναι αυτός. Η μοναξιά είναι σύμβουλος κάθε κακού. Όταν θα έχεις προχωρήσει αρκετά για να γνωρίζεις να σέβεσαι τον ίδιο σου τον εαυτό, θα μπορέσεις να διώξεις τον δάσκαλό σου. Μέχρι τότε, να καλύπτεσαι από την εξουσία του άλλου. Πάρε ή τον Κάτωννα ή τον Σκιπίωνα ή τον Λέλιο ή κάποιον από αυτούς τους ενάρετους άνδρες που η άποψή τους κάνει τον κακό να επανέρχεται στο καθήκον. Αλλά σκέψου να γίνεις τέτοιος που να μην τολμάς να σφάλεις μπροστά στον εαυτό σου. Όταν θα φτάσεις εκεί, και όταν αρχίσεις να τιμάς τον εαυτό σου, θα σε εγκαταλείψω στον εαυτό σου, σύμφωνα με τη συμβουλή του ίδιου του Επίκουρου: «Η στιγμή να γυρίσει κανείς στον ίδιο τον εαυτό του είναι όταν είναι αναγκασμένος να αναμιγνύεται με το πλήθος». Δεν πρέπει να μοιάζεις με τους πολλούς. Από τη στιγμή που μπορείς χωρίς κίνδυνο να αποσύρεσαι στον εαυτό σου, παρακολούθησε τους άλλους: ούτε ένας που να μην αισθάνεται καλύτερα με τον άλλο παρά με τον εαυτό του. Ναι, «όταν είσαι ανάμεσα στο πλήθος είναι που πρέπει να γυρίζεις στον εαυτό σου», εάν είσαι ενάρετος, μετριοπαθής, χωρίς πάθη. Διαφορετικά, να ψάξεις άσυλο ανάμεσα στο πλήθος ενάντια στον εαυτό σου: μόνος σου είσαι πολύ κοντά σε έναν κακό. (Επιστολή XXV).

17. Είναι καλό να μάθουμε να πεθάνουμε.

Θα τελειώνω εδώ την επιστολή μου, και θα ετοιμαζόμουν να την κλείσω, αλλά η συμφωνία μας είναι ιερή: Δεν πρέπει να την στείλω χωρίς προμήθεια. Δεν θα σου πω από ποιόν θα δανειστώ, γιατί ξέρεις από ποιόν θησαυρό θα μπορούσα. Λίγο καιρό ακόμα, και θα πληρώνεσαι από το δικό μου ταμείο. Εν τω μεταξύ, να τι μου δανείζει ο Επίκουρος: «Τι είναι καλύτερο, λέει, να έρχεται ο θάνατος προς εμάς, ή εμείς να πηγαίνουμε προς αυτόν;» Να τι είναι ξεκάθαρο: είναι καλό να μάθουμε να πεθάνουμε. Ίσως θα βρεις ανώφελο να μάθεις κάτι που δεν θα σου χρησιμεύσει παρά μόνο μια φορά; Γι' αυτό ακριβώς πρέπει να προετοιμαστεί κανείς: πρέπει πάντοτε να μελετά, όταν δεν είναι ποτέ βέβαιος ότι γνωρίζει. Σκέψου τον θάνατο, δηλαδή σκέψου την ελευθερία. Να μάθει κανείς τον θάνατο, σημαίνει να ξεμάθει την δουλεία, σημαίνει να τοποθετηθεί πάνω από ή τουλάχιστον έξω από το καταφύγιο κάθε τυραννίας. Και, τι κάνουν στον εαυτό μου τα μπουντρούμια, οι δεσμοφύλακες, οι φυλακές; Έχω πάντοτε μια πόρτα ανοικτή. Μια μόνο αλυσίδα μας συγκρατεί: είναι η αγάπη για την ζωή. Χωρίς να την σπάσουμε εντελώς, πρέπει να την εξασθενίσουμε κατά τέτοιο τρόπο ώστε στην ανάγκη να μην αποτελεί πλέον εμπόδιο, φράγμα που θα μας εμποδίσει να κάνουμε αμέσως εκείνο που πρέπει να κάνουμε αργά ή γρήγορα. (Επιστολή XXVI).

18. Η αρχή της σωτηρίας

«Η αρχή της σωτηρίας, είναι η αναγνώριση του λάθους του». Ο Επίκουρος έχει δίκιο, σύμφωνα με εμένα. Όταν αγνοεί κανείς εάν κάνει κακό, δεν ψάχνει να διορθωθεί. Πρέπει να αποκαλύψει το κακό, πριν να σκεφθεί για το φάρμακο. Υπάρχουν κάποιοι που δοξάζονται από τις φαυλότητές τους. Είναι κανείς διατεθειμένος να αναρρώσει, πες μου, όταν αναγορεύει τις φαυλότητες του σε αρετές; Προσπάθησε λοιπόν, όσο μπορείς, να ξεκινήσεις στην πράξη. Ανάκρινε τον εαυτό σου, γίνε πρώτα ο κατηγορός σου, κατόπιν ο δικαστής σου, τέλος ο μεσολαβητής, κάποτε μάλιστα εφάρμοσε την ποινή στον εαυτό σου. (Επιστολή XXVIII).

19. Αυτό που αρέσει στο πλήθος

Εάν ήσουν γενναϊόδωρος, θα μου έκανες χάρη για το υπόλοιπο της πληρωμής μου. Αλλά δεν θέλω να φαίνομαι τσιγκούνης στο τέλος των λογαριασμών μου, πάρε λοιπόν αυτό που σου πρέπει: « Ποτέ δεν θέλησα να είμαι ευχάριστος στο πλήθος, επειδή αυτό που γνωρίζω δεν είναι του γούστου του, και αυτό που είναι του γούστου του, δεν το γνωρίζω». – Ποιανού είναι αυτό το απόφθεγμα; Σαν να μην ξέρεις τον θησαυροφύλακα μου! Είναι του Επίκουρου αλλά όλοι οι φιλόσοφοι το διακηρύσσουν, οι περιπατητικοί, οι ακαδημαϊκοί, οι στωικοί, οι κυνικοί. Μπορεί κανείς να είναι αγαπητός από το πλήθος όταν αγαπά την αρετή; Μέσα από άσχημους δρόμους αποκτά κανείς την εύνοιά του. Για να του αρέσει πρέπει να του μοιάζει. Δεν θα σε χειροκροτήσει καθόλου εάν δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του σε σένα. Αλλά εδώ η κρίση της συνειδησής μας έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία από την κρίση των άλλων. Είναι εξαιτίας της διαφθοράς που αποκτά κανείς την φιλία διεφθαρμένων ανθρώπων. – Αλλά ποιο πλεονέκτημα, θα πεις, προσφέρει τότε αυτή η φιλοσοφία! Που έχει τόσο επαινεθεί, αυτή που είναι ανώτερη τέχνη από όλες τις άλλες τέχνες; - Το πλεονέκτημα να προτιμά κανείς την δική του συναίνεση από αυτή του πλήθους. Να ζυγίζει τους πόνους αντί να τους υπολογίζει, να ζει χωρίς να φοβάται τους ανθρώπους αλλά ούτε τους θεούς, να νικά τον πόνο ή να βάζει τέλος. Ναι, εάν καταλάβαινα γύρο σου επευφημίες των χυδαίων, εάν η εμφάνιση σου φούντωνε αυτές τις κραυγές, αυτά τα χειροκροτήματα που προσφέρουν σε έναν θεατρίνο, εάν, σε όλη την πόλη, γυναίκες και παιδιά έσπευδαν να ψάλλουν τα εγκώμια σου, ναι, θα λυπόμουν για σένα, γνωρίζοντας τον δρόμο που οδηγεί σε αυτή την εύνοια. (Επιστολή XXIX).

20. Η έντιμη και καθαρή πράξη είναι χωρίς ανάμιξη του κακού.

Κάθε έντιμη πράξη γίνεται από θέληση. Αν αναμίξεις σ' αυτήν την τεμπελιά, την κακή διάθεση, τον δισταγμό, τον φόβο χάνει την βασική της αξία, που είναι να γίνεται με ευχαρίστηση. Αυτό που δεν είναι ελεύθερο δεν μπορεί να είναι έντιμο. Και, ο φόβος είναι δουλεία. Κάθε έντιμη πράξη έχει ανάγκη ηρεμίας, ασφάλειας. Η Ψυχή, εάν κάτι την σταματά, την θλίβει, της προξενεί φόβο, βασανίζεται από ταραχή και από ενοχλήσεις αταξίας. Διότι, ενώ από τη μια μεριά έλκεται από την εμφάνιση του καλού, από την άλλη συγκρατείται από τον φόβο του κακού. Έτσι, όταν σου προτείνουν να κάνεις το καλό, πρόσεξε να θεωρείς ως κακό τα εμπόδια που συναντάς, τόσο ενοχλητικά άλλωστε. Συνέχισε να θέλεις, και πράττε χωρίς ταλαντεύσεις. Γιατί κάθε έντιμη πράξη, εκτός από το ότι είναι ανεξάρτητη και γίνεται με θέληση, είναι καθαρή και χωρίς ανάμιξη του κακού.

Γνωρίζω ότι εδώ μπορεί να υπάρξει αντίρρηση: Τι! Θα πει κάποιος, θέλεις να μας πείσεις ότι είναι το ίδιο πράγμα να απολαμβάνεις την χαρά ή να κουράζεις τον δήμιο που μας βασανίζει στο ικρίωμα; Σε αυτό θα μπορούσα να απαντήσω: «Ο Επίκουρος επίσης λέει ότι ο σοφός, μέσα στον φλεγόμενο ταύρο του Φάλαρη, αναφωνούσε: Το μαρτύριο είναι απαλό, δεν φτάνει σ' εμένα ». Μπορεί κανείς να εντυπωσιάζεται με το να με βλέπει να παρουσιάζω σαν εξίσου ευτυχισμένους αυτόν που ξεκουράζεται σ' ένα συμπόσιο και αυτόν που υπομένει με θάρρος το μαρτύριο, πράγμα που είναι πολύ πιο απίστευτο! Ο Επίκουρος δέχεται ότι τα μαρτύρια σου έχουν γλυκύτητα; Εγώ, απαντώ ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ της χαράς και του πόνου. Εάν έπρεπε να διαλέξω, θα αναζητούσα την μία και θα απέφευγα τον άλλον: επειδή η πρώτη είναι σύμφωνη με τη φύση, ο δεύτερος είναι αντίθετος με αυτήν. Με το να μην θεωρήσεις τα πράγματα παρά μόνο από αυτή την άποψη, το διάστημα που χωρίζει την χαρά από τον πόνο είναι σημαντικό. Αλλά όταν ερχόμαστε στην αρετή, που βαδίζει πάνω σε άνθη ή πάνω σε αγκάθια, την βρίσκουμε να είναι πάντοτε η ίδια. Τα βάσανα, ο πόνος, όποια και αν είναι δεν έχουν πλέον σημασία: η αρετή κυριαρχεί σε όλα. Όπως ο ήλιος με την λάμψη του σκοτεινιάζει το φως των άστρων, έτσι η αρετή σβήνει και συντρίβει με το μεγαλείο της κάθε τι που είναι πόνος, διωγμός, προσβολή. Λάμπει, και ξαφνικά κάθε τι που είναι ξένο εκλείπει. Τελικά, εάν τα ανθρώπινα βάσανα έρχονταν να πέσουν όλα μαζί σ' αυτήν, δεν θα επιδρούσαν περισσότερο απ' όσο μια περαστική μπόρα στον ωκεανό. (Επιστολή LXVI)

21. Για τα αγαθά.

Η σχολή του Επίκουρου αναγνωρίζει δύο είδη αγαθών από τα οποία προκύπτει η υπέρτατη ευτυχία. Μάθε: σώμα χωρίς πόνο, ψυχή χωρίς ανησυχία. Αυτά τα αγαθά δεν μπορούν να αυξηθούν όταν είναι πλήρη: το μέσο, πράγματι, να προσθέσεις σε κάτι που είναι πλήρες; Εάν το σώμα είναι χωρίς πόνο, τι μπορεί κανείς να προσθέσει σε αυτή την απουσία πόνου; Εάν η ψυχή είναι γαλήνια και σε ειρήνη με τον εαυτό της, τι μπορεί κανείς να προσθέσει σε αυτή την ηρεμία; Όπως ο ουρανός δεν θα μπορούσε να φέγγει με περισσότερο φως όταν δεν υπάρχουν καθόλου σύννεφα, η ηρεμία της είναι τέλεια. Έτσι, για τον άνθρωπο που φροντίζει το σώμα και την ψυχή του, και που εξαρτά την ευτυχία του από την ευεξία τους, είναι μια τέλεια κατάσταση, είναι το όριο των επιθυμιών του όσο μία ψυχή χωρίς ταραχή και ένα σώμα χωρίς πόνο. Εάν η τύχη έρχεται απέξω να του δώσει κάποιες από τις εύνοιές της, αυτές δεν προσθέτουν τίποτα στην υπέρτατη ευτυχία του. Δεν κάνουν παρά να την διανθίζουν, να την καρυκεύουν, αν μπορώ να εκφραστώ με αυτό τον τρόπο. Διότι, από τη στιγμή που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την απόλυτη ευτυχία κατ' αυτό τον τρόπο, έχει πάντοτε αυτό που χρειάζεται όταν απολαμβάνει την ηρεμία του σώματος και της ψυχής.

Θα βρεις ακόμα στον Επίκουρο μια διαίρεση των αγαθών τελείως όμοια με τη δική μας. Έτσι, υπάρχουν αγαθά τα οποία προτιμά, όπως αυτή η ησυχία του σώματος που καμία δυσκολία δεν την ταρασσει, και αυτή η ηρεμία της ψυχής που απολαμβάνει από τον στοχασμό των δικών της αγαθών. Υπάρχουν άλλα που δεν επιθυμεί την παρουσία τους, αλλά εντούτοις που εγκωμιάζει και εκτιμά: για παράδειγμα, αυτό για το οποίο μόλις τώρα σου μιλούσα, αυτή την υπομονή μέσα στην αρρώστια και τους πιο φρικτούς πόνους, όπως την βλέπουμε στον Επίκουρο την τελευταία μέρα της ζωής του, που υπήρξε και η πιο ευτυχισμένη. Μας λέει πράγματι ότι «οι πόνοι του εξαιτίας της στραγγουρίας και της δυσεντερίας είναι συνεχείς και υπερβολικοί, σε τέτοιο βαθμό, που δεν μπορούν να γίνουν μεγαλύτεροι, και που εντούτοις αυτή η μέρα είναι μια ευτυχισμένη μέρα γι' αυτόν.» Και, δεν υπάρχουν ευτυχισμένες μέρες παρά για κείνον

που απολαμβάνει το υπέρτατο αγαθό. Συνάγεται από αυτό ότι ο Επίκουρος αναγνώριζε όπως και εμείς αυτά τα είδη αγαθών τα οποία ευχαρίστως θα τα προσπερνούσε κανείς, αλλά που, όταν οι περιστάσεις δοθούν, πρέπει να εγκωμιάζονται, να είναι αγαπητά και να εξομοιώνονται με τα μεγαλύτερα αγαθά. Βεβαίως, δεν θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε κάτω από τα υπέρτατα αγαθά, αυτό το αγαθό, που στεφάνωνει μια ευτυχισμένη ζωή, και στο οποίο η φωνή του Επίκουρου που πέθαινε απευθύνει πράξεις εύνοιας. Επέτρεψε μου, Λουκίλιε, ενάρτετε ανάμεσα στους ανθρώπους! να προχωρήσω ακόμα πιο πέρα. Εάν ήταν δυνατό να υπάρχουν αγαθά μεγαλύτερα από κάποια άλλα, θα προτιμούσα αυτά που φαίνονται οδυνηρά από αυτά που έχουν στοιχεία την γλυκύτητα τους και τις χαρές τους. Υπάρχει μεγαλύτερη αξία να υπερπηδά κανείς τις αντιξοότητες από το να παρουσιάζεται με φρόνηση μέσα στην ευημερία του. Είναι από την ίδια βασική αρχή, το γνωρίζω, που κυριαρχεί κανείς στην καλή ή την κακή τύχη. Ο πολεμιστής που φυλάει ήσυχα στα τείχη, μακριά από τις επιθέσεις του εχθρού, μπορεί να είναι εξίσου γενναίος με αυτόν, που με κομμένα τα πόδια, σέρνεται στα γόνατα και επιμένει να μην παραδώσει τα όπλα του. Αλλά οι επευφημίες προορίζονται γι' αυτούς που επιστρέφουν ματωμένοι από τη μάχη. Επίσης προτιμώ την ενεργητική αρετή, δοκιμασμένη, που αναμετράται με την τύχη. (Επιστολή LXVI)

22. Η σοφία και ο θρίαμβος.

Όποιο και αν είναι οι σοφοί, θα είναι ίσοι και όμοιοι. Καθένας θα έχει τα δικά του προτερήματα: ο ένας θα είναι πιο προσηνής, ο άλλος πιο ενεργητικός, ο ένας μιλάει με μεγαλύτερη άνεση, ο άλλος, έχει μεγαλύτερη ευγλωττία. Αλλά το βασικό προτέρημα, αυτό που δίνει την ευτυχία, θα βρίσκεται στον ίδιο βαθμό σε όλους. Η Αίτνα σου μπορεί να βουλιάξει και να σωριαστεί από μόνη της; Αυτό το ψηλό βουνό, που το αντικρίζουμε από μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα, υπονομεύεται από τη συνεχή δράση της φωτιάς; Τα αγνωώ. Αλλά αυτό που ξέρω καλά, είναι ότι δεν υπάρχει ούτε φωτιά ούτε κατάρρευση που θα μπορούσαν να μειώσουν την αρετή. Είναι το μόνο μέγεθος που δεν γνωρίζει μείωση, το μόνο που δεν μπορεί ποτέ ούτε να προχωρήσει ούτε να υποχωρήσει... Ο θρίαμβος είναι η σκιά της αρετής. Την ακολουθεί ακόμα και παρά την θέλησή της. Αλλά, όπως η σκιά μας άλλοτε προηγείται από μας, άλλοτε μας ακολουθεί, έτσι η δόξα άλλοτε μπροστά μας εμφανίζεται ακάλυπτη, άλλοτε πίσω μας αποφεύγει τα βλέμματα. Και είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο είναι πιο όψιμη, όταν ο φθόνος αποσύρεται και δεν αποτελεί πλέον εμπόδιο γι' αυτήν. Πόσο χρόνο πέρασε ο Δημόκριτος για ανόητος! Μόλις που η φήμη απέδωσε δικαιοσύνη στον Σωκράτη. Για πόσο χρόνο δεν ήταν ο Κάτων παραγνωρισμένος από τη Ρώμη; Τον απώθησαν, δεν τον κατάλαβαν παρά μόνο όταν είχε χαθεί. Η αθωότητα και η αρετή του Ρουτίλιου θα είχαν αγνοηθεί χωρίς την αδικία που είχε υποστεί. Ο διωγμός του έδωσε αίγλη. Δεν θα έπρεπε να ευγνωμονεί την μοίρα, και να αγαπά την εξορία του σαν ευεργεσία; Μιλώ για αυτούς που η τύχη τους έκανε διάσημους θέλοντας να τους μειώσει. Πόσοι είναι αυτοί που οι αρετές τους δεν εξυψώθηκαν παρά μετά τον θάνατό τους! Πόσοι είναι αυτοί που η φήμη έπρεπε να ξεθάψει! Δες τον Επίκουρο, που τόσο πολύ θαυμάστηκε, όχι μόνο από μορφωμένους ανθρώπους, αλλά ακόμα και από το πλήθος των αμαθών. Καλά! Ήταν άγνωστος, ακόμα και στην Αθήνα, που εκεί κοντά ζούσε στην αφάνεια. Επίσης, αφού είχε επιζήσει αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο του Μητρόδωρου, τελείωσε μια επιστολή όπου υπενθύμιζε με ευχαρίστηση την φιλία που τον έδενε με τον φιλόσοφο αυτόν, με αυτή τη δήλωση «πως ανάμεσα σε τόσες απολαύσεις, δεν αισθάνονταν καθόλου άσχημα να ζουν άγνωστοι σαν αγνοούμενοι ανάμεσα στους Έλληνες.» Καλά! Δεν ήξεραν να τον ανακαλύψουν μετά τον θάνατό του; Η φιλοσοφία

του είχε λιγότερη αίγλη! Ο Μητρόδωρος κάνει την ίδια ομολογία σε μια από τις επιστολές του. Λέει ότι «ο Επίκουρος και αυτός δεν είχαν αρκετά αναγνωρισθεί, αλλά ότι, στη συνέχεια, θα είχαν ένα διάσημο και τιμημένο όνομα, όπως και αυτοί που θα ήθελαν να ακολουθήσουν τα ίχνη τους».

Η αρετή δεν μένει κρυμμένη, αλλά δεν είναι κακό γι' αυτήν να έχει μείνει κρυμμένη. Θα έλθει κάποια μέρα, που θα την τραβήξει από την λησμονιά όπου την είχε βυθίσει η αδικία της εποχής της. Σημαίνει ότι έχει κανείς γεννηθεί για πολύ λίγο κόσμο όταν νοιάζεται τόσο πολύ για τους συγχρόνους του. Χιλιάδες χρόνια, χιλιάδες νέοι άνθρωποι θα έρθουν μετά από σένα. Εκεί πρέπει να στρέψεις το βλέμμα. Εξάλλου ο φθόνος θα επέβαλε σιωπή σε όλους τους συγχρόνους σου, θα έρθουν κριτές που θα σε εκτιμήσουν χωρίς κακία ούτε εύνοια. Εάν η δόξα είναι το τίμημα της αρετής, οφείλει, όπως αυτή, να μην χαθεί ποτέ. Υπάρχουν άνθρωποι που η αρετή τους έχει ανταμειφθεί από τους συγχρόνους τους και μετά τον θάνατό τους υπάρχουν αυτοί που την ακολουθούσαν με καλή πίστη. Που δεν είναι ούτε στολισμένοι ούτε βαμμένοι. Που πάντοτε κάποιος τους έχει δει να είναι οι ίδιοι, είτε φυλάγονται, είτε τους έχει πιάσει απροσδόκητα και απρόοπτα. Η υποκρισία δεν χρησιμεύει σε τίποτα. Η ελαφριά απόχρωση με αστάρι που καλύπτει εξωτερικά το πρόσωπο δεν εξαπατά παρά λίγο κόσμο: η αλήθεια, από όποια πλευρά και αν την κοιτάξεις είναι πάντα η ίδια. Οι ψευτικές προφάσεις δεν έχουν καθόλου υπόσταση. Τίποτα πιο λεπτό από το ψέμα, με λίγη προσοχή, μπορεί να δει κανείς μέσα από αυτό. (Επιστολή LXXIX)

23. Η ευγνωμοσύνη του σοφού.

Δεν ξέρουν όλοι να είναι ευγνώμονες μιας ευεργεσίας: μπορεί να συμβεί ένας τρελός, ένας άξεστος, ή κάποιος από το πλήθος, να δείξει, υπό την πρόσφατη επίδραση της ευεργεσίας, μια πρόσκαιρη ευγνωμοσύνη. Αλλά αγνοεί μέχρι ποιού σημείου είναι υπόχρεος: μόνο ο σοφός γνωρίζει να εκτιμά κάθε πράγμα στη σωστή του αξία. Γιατί ο τρελός για τον οποίο μόλις σου μίλησα, οσοδήποτε καλή πρόθεση και αν έχει, δίνει λιγότερα από όσα οφείλει, ή δεν ανταποδίδει τα κατάλληλα: την ευεργεσία που έπρεπε να σου επιστρέψει, την ρίχνει στην περιπέτεια και χωρίς κοσμιότητα. Υπάρχουν λέξεις εξαιρετικά κατάλληλες για να εκφράσουν ορισμένα πράγματα: η αρχαία μας γλώσσα είχε προσπαθήσει να κάνει από αυτήν τόσο κατάλληλα σύμβολα που δίδασκαν τον άνθρωπο για τα καθήκοντα του. Έτσι λέμε: « κάποιος έχει *επιστρέψει* την ευεργεσία του σε κάποιον». *Επιστρέφω* σημαίνει φέρνω από μόνος μου αυτό που οφείλω. Δεν λέμε «*ανταπέδωσε* την ευεργεσία», γιατί ανταποδίδουμε πράγματα, ή επειδή μας τα ζήτησαν πίσω, ή παρά την θέλησή μας, ή με τη θέλησή μας, ή με τα χέρια κάποιου άλλου. Ούτε λέμε «*ξανάδωσε* την ευεργεσία που δέχθηκε» ή «*εξόφλησε*», δεν θελήσαμε καθόλου λέξη που δείχνει χρέος. Η λέξη *επιστρέφω*, σημαίνει δίνει κανείς σε αυτόν από τον οποίο έχει δεχθεί. Εκφράζει μια πράξη που γίνεται με τη θέλησή του, αυτός που έχει επιστρέψει έχει επιβάλει στον εαυτό του να απαντήσει. Ο σοφός θα ζυγίσει μέσα στη σκέψη του όλες τις περιστάσεις της ευεργεσίας: το χρόνο, τον τόπο, την αξία του προσώπου από τον οποίο την δέχθηκε και τον τρόπο με τον οποίο του προσφέρθηκε. Να γιατί εμείς υποστηρίζουμε ότι κανείς δεν γνωρίζει να είναι ευγνώμων εκτός από τον σοφό. Και μόνο αυτός επιπλέον γνωρίζει να παρέχει τις ευεργεσίες του, αλλά δεν είναι σοφός παρά όσο είναι πιο ευχαριστημένος να δίνει από ότι ένας άλλος να δέχεται.

Νομίζω ότι ακούω κάποιον να λέει ότι αυτή η πρόταση ανήκει στο πλήθος αυτών των παρακινδυνευμένων ισχυρισμών που οι Έλληνες ονόμασαν *παράδοξες*, κατόπιν να προσθέτει: «Κανείς εκτός από τον σοφό δεν γνωρίζει λοιπόν να αναγνωρίζει μια ευερ-

γεσία. Δεν υπάρχει λοιπόν παρά μόνο αυτός που γνωρίζει να αποδώσει σε έναν δανειστή ότι του οφείλει; Δεν υπάρχει λοιπόν κανείς εκτός από αυτόν, που όταν αγοράσει ένα αντικείμενο, γνωρίζει να πληρώσει την τιμή στον πωλητή;» - Και, για να μην λογομαχεί καθόλου κανείς μαζί μας, μάθε ότι ο Επίκουρος υποστηρίζει τα ίδια πράγματα: τουλάχιστον ο Μητρόδωρος λέει: «ότι μόνο ο σοφός ξέρει να αναγνωρίζει την ευεργεσία». Κατόπιν εντυπωσιάζεται όταν λέμε: « Μόνο ο σοφός ξέρει να αγαπά, μόνο ο σοφός αξίζει να ονομάζεται φίλος». Εντούτοις η ευγνωμοσύνη είναι πράξη αγάπης και φιλίας. Καλύτερα, είναι πιο συνηθισμένη, και απευθύνεται σε περισσότερο κόσμο απ' ό,τι η πραγματική φιλία. (Επιστολή LXXXI)

24. Η αρετή και η ευτυχία

Εάν δεν υπάρχει αγαθό εκτός από αυτό που είναι έντιμο, όλοι θα συμφωνήσουν ότι αρκεί η αρετή για να ζήσει κανείς ευτυχισμένα. Και, από άλλη μεριά, εάν η αρετή από μόνη της φέρνει την ευτυχία, δεν θα διαφωνήσει κανείς ότι δεν θα υπήρχε αγαθό εκτός από αυτό που είναι έντιμο. Ο Ξενοκράτης και ο Σπεύσιππος θεωρούν ότι αρκεί η αρετή μόνη της για να φέρει την ευτυχία, αλλά δεν είναι καθόλου σύμφωνοι στο ότι δεν υπάρχει αγαθό εκτός από την εντιμότητα. Ο Επίκουρος επίσης έχει την άποψη ότι είναι κανείς ευτυχισμένος με την αρετή: αλλά προσθέτει ότι «η αρετή μόνη της δεν αρκεί καθόλου για την ευτυχία, διότι η ευτυχία παράγεται από την ηδονή, η οποία, εάν και απορρέει από την αρετή εντούτοις δεν είναι η ίδια η αρετή». - Παιδαριώδης διάκριση! Διότι ο ίδιος παραδέχεται «ότι η αρετή δεν βρίσκεται ποτέ χωρίς την ηδονή». Και, εάν η αρετή είναι πάντα ενωμένη με την ηδονή, εάν είναι ασεχωριστή από αυτήν, είναι προφανές ότι μόνη της είναι αρκετή, διότι φέρνει μαζί της την ηδονή, χωρίς την οποία δεν είναι ποτέ, ακόμα και αν είναι εντελώς μόνη. Και, είναι παραλογισμός να πει κανείς ότι θα είναι ευτυχισμένος με την αρετή μόνο, αλλά όχι τελείως ευτυχισμένος. Δεν αντιλαμβάνομαι πράγματι πως θα ήταν αυτό δυνατό. (Επιστολή LXXXV)

Β΄ Μέρος³

1. Η φτώχεια

Να το σημερινό μου λάφυρο, το βρήκα στον Επίκουρο, επειδή συνηθίζω να εισβάλλω στο εχθρικό στρατόπεδο, όχι για να αυτομολήσω, αλλά σαν ανιχνευτής: «Είναι ωραίο πράγμα, αναφωνεί, η ικανοποίηση μέσα στη φτώχεια! Αλλά δεν υπάρχει καθόλου φτώχεια, εάν υπάρχει ικανοποίηση.» Δεν είναι κανείς καθόλου φτωχός όταν έχει λίγα, αλλά όταν επιθυμεί περισσότερα. Τι σημασία έχει πόσα έχει κανείς στα μπαούλα του, πόσα στις αποθήκες του, ότι τα κοπάδια του είναι παχιά, ότι εισπράττει τόκους, εάν ελπίζει να αρπάξει τα αγαθά του άλλου, εάν υπολογίζει όχι αυτά που έχει επιτύχει, αλλά αυτά που θα ήθελε να επιτύχει! «Ποιο είναι το μέτρο του πλούτου;» θα πεις. Πρώτα η ανάγκη, κατόπιν αυτό που μας ικανοποιεί. (Επιστολή II)

2. Για το μοίρασμα της γνώσης

Ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης και όλοι οι μετέπειτα αρχηγοί των αντίθετων φιλοσοφικών σχολών μάζεψαν περισσότερους καρπούς από τα ήθη του Σωκράτη παρά από τα λόγια του. Ο Μητρόδωρος, ο Έρμαρχος και ο Πολύαινος έγιναν μεγάλοι άνδρες λιγότερο από την σχολή του Επίκουρου και περισσότερο από τον σύνδεσμο μαζί του. Αλλά εάν σε πιέζω να έρθεις, δεν είναι μόνο για την πρόοδό σου, είναι και για τη δική μου: το όφελος θα είναι μεγάλο και αμοιβαίο για μας. (Επιστολή VI)

3. Απόσυρση από υποθέσεις

Θα προσβληθείς εάν, όχι ικανοποιημένος να παρουσιαστώ στο συμβούλιο σου, καλώ σε αυτό σίγουρα πιο φωτισμένους σοφούς από μένα, στους οποίους υποβάλλω όλα μου τα θέματα της σύσκεψης; Διάβασε πάνω σ' αυτό το θέμα μια επιστολή του Επίκουρου προς τον Ιδομενέα που ζητά «να φύγει ολοταχώς με όλες του τις δυνάμεις, πριν μια ανώτερη δύναμη παρέμβει και του αφαιρέσει αυτή τη δυνατότητα». Επιπλέον προσθέτει: «Μην επιχειρήσεις τίποτα παρά στην κατάλληλη στιγμή και σε ωφέλιμο χρόνο: αλλά όταν έρθει αυτή η ώρα που περιμένεις για καιρό, όρμησε». Θέλει να μην αποκοιμηθεί κανείς όταν σκέπτεται να φύγει, και ελπίζει μια ευτυχισμένη έξοδο από το πιο δύσκολο δρόμο, εφόσον δεν βιαστεί πρόωρα, ή δεν επιβραδύνει τη στιγμή της πράξης. (Επιστολή XXII).

---

³ Η γαλλική μετάφραση του Λατινικού κειμένου είναι από το έργο «*OEVRES COMPLETES DE SENEQUE LE PHILOSOPHE. Traduction Nouvelle par J.Baillard.* (1861). Η απόδοση των αποσπασμάτων στα ελληνικά έγινε από το γαλλικό κείμενο.

4. Ο φόβος του θανάτου

Ήδη έβαλα την σφραγίδα στην επιστολή μου. Πρέπει να την ξανανοίξω για να μην φτάσει χωρίς το μικρό χρήσιμο δώρο χωρίς να περιέχει κάποια αξέχαστα λόγια. Ακριβώς αυτά είναι τα λόγια που δεν μπορώ να πω εάν είναι περισσότερο αληθινά απ' όσο είναι εκφραστικά. Από ποιόν, ρωτάς. Από τον Επίκουρο. Τιμώ ακόμα τα καλά των άλλων.

«Δεν υπάρχει κανείς που να μην φεύγει από τη ζωή σαν μόλις να ήρθε σ' αυτήν». Πάρε τον πρώτο περαστικό, νέο, γέρο, μεσήλικα, θα βρεις σε όλους τον ίδιο τρόπο για το θάνατο την ίδια άγνοια για τη ζωή. Δεν ολοκλήρωσαν τίποτα, τα άφησαν όλα για το μέλλον.

Τίποτα δεν μου φαίνεται τόσο εντυπωσιακό στα λόγια του Επίκουρου όσο αυτή η μομφή που αποδίδει στους γέρους, ότι είναι παιδιά: «Δεν φεύγουμε από τη ζωή, λέει, διαφορετικοί απ' όσο ήρθαμε σ' αυτήν». Και αυτό δεν είναι αλήθεια, φεύγουμε από τη ζωή χειρότεροι. Από δικό μας λάθος, όχι από λάθος της φύσης. Έχει δικαίωμα να παραπονεiéται και να μας λέει: «Γιατί μουρμουρίζετε; Σας γέννησα καθαρούς από πάθη, καθαρούς από φόβους, από προλήψεις, από δολιότητα, από όλα τα δηλητήρια της ψυχής. Τέτοιοι ήρθατε, έτσι να φύγετε. Έχει δρέψει τους καρπούς της φρόνησης, αυτός που πεθαίνει όπως τον γέννησα, χωρίς να φοβάται τίποτα».

Αλλά εμείς, όλες μας οι αισθήσεις τρέμουν όταν πλησιάζει η κρίση. Χάνουμε το κουράγιο μας, τα χαρακτηριστικά μας χλομιάζουν, άχρηστα δάκρυα τρέχουν από τα μάτια μας. Τι ντροπή! Οι αγωνίες, μας πολιορκούν ακόμα και στο κατώφλι της γαλήνης. Και γιατί; Επειδή γυμνοί από όλα τα αγαθά, η λύπη της ζωής μας βασανίζει ακόμα, επειδή η ζωή δεν άφησε κάτι από αυτήν δίπλα μας: πέρασε, κύλησε ολόκληρη.

Δεν απασχολεί κανέναν να ζήσει καλά, ζητάει να ζήσει πολύ. Ενώ η καλή ζωή επιτρέπεται σε όλους και η μακροχρόνια ζωή δεν επιτρέπεται σε κανέναν. (Επιστολή XXII).

5. Σοφοί και φιλόσοφοι διαφορετικής σειράς

Ποια είναι λοιπόν, Λουκίλιε, αυτή η δύναμη που μας τραβά προς μια κατεύθυνση ενώ τείνουμε προς κάποια άλλη, που μας σπρώχνει προς την πλευρά που θέλουμε να αποφύγουμε; Ποια είναι αυτή η ψυχή που παλεύει ενάντια στη δική μας, που δεν μας επιτρέπει να θελήσουμε τίποτα για μια και μόνη φορά; Πλέουμε ανάμεσα σε χίλια αντιφατικά σχέδια: καμία από τις επιθυμίες μας δεν είναι ελεύθερη, καμία δεν είναι απόλυτη, καμία δεν είναι σταθερή. «Είναι, λες, το πνεύμα του παραλόγου, που δεν έχει τίποτα το σταθερό, που δεν του αρέσει τίποτα για πολύ.» Αλλά πότε και πως μας τραβά στην επιρροή του; Κανείς δεν είναι αρκετά δυνατός από μόνος του για να απαλλαγεί από αυτό: χρειάζεται κάποιον που θα του δώσει το χέρι, που θα τον τραβήξει έξω από το βούρκο. Κάποιοι άνθρωποι, λέει ο Επίκουρος, περπατούν προς την αλήθεια, χωρίς κανέναν να τους βοηθήσει. Και θεωρείται σαν ένας από αυτούς, καθώς άνοιξε από μόνος του τον δρόμο. Τους εγκωμιάζει απεριόριστα επειδή ωθήθηκαν από μόνοι τους, επειδή είναι δημιούργημα της ίδιας τους της δύναμης. Άλλοι, προσθέτει, έχουν ανάγκη από εξωτερική βοήθεια. Δεν θα βαδίσουν αν κάποιος δεν προηγηθεί από αυτούς, αλλά θα ξέρουν πολύ καλά να ακολουθήσουν. Και αναφέρει τον Μητρόδωρο ανάμεσα σε αυτούς τους τελευταίους. Είναι και αυτοί δυνατά πνεύματα, αλλά δεύτερης σειράς. Η πρώτη σειρά δεν είναι η δική μας. Είμαστε ευτυχισμένοι, εάν μας δεχθούν στη δεύτερη σειρά. Γιατί δεν πρέπει να μέμφεσαι τον άνθρωπο που μπορεί να σωθεί με την παρέμβαση του άλλου: είναι ήδη πολύ να θέλει να σωθεί. Μετά από αυτές τις δύο σειρές θα βρεις μια άλλη σειρά ανθρώπων που δεν παύει να

χαίρει εκτίμησης, που είναι ικανή για το αγαθό εάν την σπρώξουν προς αυτό με κάποιο είδος εξαναγκασμού. Χρειάζονται όχι μόνο οδηγό, αλλά βοηθό κάποιον που θα τους αναγκάσει να προχωρήσουν. Αυτή είναι η τρίτη κατηγορία. Εάν θέλεις έναν τέτοιο είδος ανθρώπου, ο Επίκουρος θα σου αναφέρει τον Έρμαρχο. Συγχαίρει τον Μητρόδωρο, αλλά ο Έρμαρχος έχει τον θαυμασμό του. Αν και στην πραγματικότητα και οι δύο πέτυχαν τον ίδιο σκοπό, το στεφάνι ανήκει σε αυτόν που είχε χρησιμοποιήσει τα πλέον άγωνα κεφάλαια.

Φαντάσου δυο κτίρια όμοια σε όλα, ίσα σε ύψος και σε λαμπρότητα: το ένα δομημένο σε στέρεο έδαφος, ανυψώθηκε γρήγορα. Το άλλο έχει μεγάλα θεμέλια σε υγρό και χωρίς συνεκτικότητα έδαφος, και χρειάστηκαν μεγάλες προσπάθειες για να φτάσουν σε σταθερό έδαφος. Στο πρώτο βλέπουμε όλα όσα έγιναν, το μεγαλύτερο και το πιο δύσκολο μέρος του δευτέρου είναι κρυμμένο. Έτσι κάποιοι ανθρώπινοι χαρακτήρες είναι εύκολοι και ικανοί για την τελειότητα. Υπάρχουν και άλλοι που έχουν ανάγκη να σφυρηλατηθούν επίπονα, όπως λέγεται, και να διαμορφωθούν αρχίζοντας από τα θεμέλια τους. Έτσι θα θεωρήσω πιο ευτυχημένο αυτόν που δεν έχει κοπιάσει καθόλου για να συγκροτηθεί, αλλά ο άλλος είναι άξιος του εαυτού του, όταν έχει νικήσει τις δυσμένειες της ίδιας της φύσης, και δεν έχει οδηγήσει ο ίδιος τον εαυτό του αλλά τον έχει σύρει προς τη σοφία. Αυτό το δύσκολο και στρυφνό φυσικό είναι το δικό μας, Λουκίλιε. Πρέπει να παλέψουμε ενάντια σε μεγάλα εμπόδια. Πρέπει συνεχώς να αγωνιστούμε και να επικαλεστούμε την βοήθεια του άλλου. (Επιστολή LII).

Αθήνα Νοέμβριος 2013.

Απόδοση στα Ελληνικά: Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης

πρώτη δημοσίευση www.epicuros.gr